

НАДНАЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ЄВРОПЕЙЬКОГО ПРАВА ТА ГОРИЗОНТИ АКУЛЬТУРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Володимир Мандрагеля — доктор філософських наук, професор,
Національна академія державного управління при Президентові України
(Київ, Україна)

E-mail: mandra09@gmail.com

Розглянуто декілька доктрин співвідношення національного та міжнародного права, головними з яких виступають концепція дуалізму та національного і міжнародного права. Перша з них ґрунтується на порівнянні діалектичного розуміння міжнародного і національного права. Концепція «національного монізму» визнає примат національного законодавства, в той час як «міжнародний монізм» базується на протилежному підході. Більшість європейських країн визнає «монізм з пріоритетом міжнародного права». Однак компаративний аналіз різного розуміння головних принципів приватного права у контексті культурних і правових традицій держав демонструють необхідність застосування «підходу до права як до культурного феномену». Це актуалізує правову аккультурацію європейського права, яку слід розуміти як процес європеїзації права. Ми стверджуємо, що приватне міжнародне право у сучасному розумінні цього слова поступово, але остаточно «вмирає» і на його місці «народжується» нове, глобалізоване наднаціональне право. Його архетипом виступає право Європейського Союзу.

Ключові слова: Національне право, міжнародне право, аккультурація європейського права, наднаціональне право.

SUPRANATIONAL NATURE OF EUROPEAN LAW AND HORIZONS OF NATIONAL LEGAL SYSTEMS' ACCULTURATION: THEORETICAL AND HISTORICAL ANALYSIS

Volodymyr Mandragelia — Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine
(Kiyv, Ukraine)

We consider several doctrines interrelation of national and international law, the top of which are dualistic concept, and the concept of national and international monism. The first doctrine is based on the comparison of dialectical understanding of international and domestic law. The concept of "national monism" recognizes the primacy of national law, while the concept of "international monism" is doing in opposite way. The most European countries confessed "monism with primacy of international law." However, the comparative analysis of different understanding of general principles of private law in the context of the main cultural and legal traditions demonstrates the need "approach to law as a cultural phenomenon". It updates the legal acculturation of European law, which should be understood as a process of Europeanisation of law. We can assert that private international law in its modern sense gradually, but finally "dies", and to replace him "born" the new, globalized, supranational law. Archetype of this law is the law of the European Union.

Key words: national law, international law, acculturation of European law, supranational law.

© Мандрагеля Володимир, 2016

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Політичні лідери України після референдуму 1991 р. щодо незалежності держави заявили про європейську інтеграцію як пріоритетний напрямок зовнішньої політики країни, що зафіксовано в постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 «Про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики України» [Постанова ВР України, 1993]. Наступного року між Києвом і Брюсселем було підписано Угоду про партнерство і співпрацю, що діяла до 2008 р. Одночасно Єврокомісія з 2007 р. почала переговори з Україною про нову базову угоду — «про асоціацію України та Європейського союзу». У 2008 р. були ініційовані переговори з підготовки угоди про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі (DCFTA) як частини Угоди про асоціацію.

Протягом 2007-2012 рр. відбувся 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію та 18 раундів переговорів по розділу Угоди про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. 19 грудня 2011 р. на саміті Україна — ЄС було оголошено про їх завершення. Але тільки 21 березня 2014 під час Позачергового Саміту Україна — ЄС була підписана політична частина Угоди, а 27 червня 2014, в ході засідання Ради ЄС — його економічна складова.

З підписанням доленосної Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Угода, 2014] з новою силою актуалізуються питання зближення правових систем України та ЄС вже на іншому, більш високому якісному рівні. Вузловим для розв'язання цієї проблеми є визначення культурно-правової природи об'єктів такої конвергенції.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми

Проблематика природи правової системи Європейського Союзу, з урахуванням стратегічного курсу України на євроінтеграцію має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Останніми роками вона активно досліджується такими відомими вітчизняними вченими як: О. Гайдулін, Л. Грицаєнко, І. Грицяк, О. Головка-Гавришева, Т. Комарова, В. Копійка, В. Муравйов, В. Попко, К. Смирнова, О. Стрельцова, Ю. Хоббі, В. Чайковська, Т. Шинкаренко та інші. Однак соціокультурні аспекти правової природи ЄС потребують більш поглибленого вивчення, оскільки відмінності між країнами Союзу поки що залишаються суттєвими.

Формулювання цілей (мети) статті

На основі історичного та теоретичного аналізу розвитку європейського права довести наднаціональну природу європейського права та горизонти акультурації національних правових систем.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування

Саме поняття Європи у значенні частини світу вперше з'являється наприкінці VI століття до н. е. в першій книзі «Опису Землі» Гекатея Мілетського. До цього Європою називали лише північну частину Давньої Греції. Зрозуміло, що

про економічну, політичну і навіть культурну єдність європейських народів у давніх еллінських джерелах не йшлося, бо визнавалося, що цей географічний простір обіймав і цивілізованих еллінів і диких варварів.

Тому й римська античність знає лише «вічну війну варварам». Ще Закони XII таблиць передбачали, що всі народи, які не уклали з Римом союзних договорів, вважаються ворогами (*hostes*). Отже, якщо в ті стародавні часи і йшлося про єдність народів Європи, то вона розумілася нащадками Ромула й Рема виключно як *римська імперська єдність*, що була можлива тільки через визнання зверхності римської держави і лише під її егідою.

Септимій Бассіан Каракалла (*Septimius Bassianus Caracalla*), ставши римським імператором на ім'я Аврелій Антонін Марк (*Marcus Aurelius Antoninus*, у 212 р. видав едикт (*Constitutio Antoniniana*) про дарування прав громадянства майже всім мешканцям імперії. Показово, що головною підставою набуття римського громадянства була конфесійна ознака адепта християнського віросповідання. Отже відтепер тільки християни вважалися представниками римського народу і римське право стало розумітися як право загальне для всього християнського світу. Таким чином, політико-правова єдність представників різних етносів вперше в історії людства мала забезпечуватися світоглядною та культурно-правовою спільністю.

І навпаки, вчення про національний суверенітет виникає саме тоді, коли правителі окремих держав Європи починають наполягати на визнанні їх незалежності від глави всього християнського католицького світу — імператора Священної Римської імперії, який на підставі вигаданого закону *Lex regia* проголошувався спадкоємцем влади римського імператора Августа [Ковалевский, 1909].

Європейська історія свідчить що релігійні «скріпи» виявилися найбільш надійними й досить тривалий час виконували системотвірну функцію щодо загальноєвропейської єдності. Як підкреслив досить популярний у другій половині XIX ст. професор Берлінського університету Ф.-В. Гефтер: «... Узи спорідненості та християнського братерства народів не розірвалися навіть під час релігійних реформ XVI ст. Віра в непорушні божественні і природні закони повсюди ще зберігалася ...» [Гефтер, 1880]. Надісторичність такої віри дало підстави німецькому вченому вважати, що принципи і звичаї міжнародного права тривалий час визнавалося лише європейськими народами. Це дало підстави Ф.-В. Гефтеру вважати, що міжнародне право — це й є саме «європейське міжнародне право» [Гефтер, 1880].

Згодом виникнення мистецтва політики в Італії та Іспанії спричиняє виникнення нової доктрини європейської єдності — єдності на основі «європейської політичної рівноваги» або «балансу сил в Європі» (*the balance of power in Europe*). Ця доктрина завдала відчутного удару по праву, підмінила ідею верховенства права установкою політичної доцільності. Для забезпечення такої єдності замість нормативно-правових гарантій використовувався механізм самозабезпечення за допомогою *Natürliche Garantie* (синонім. *Zufällige Garantie*, або фактичне забезпечення, природне забезпечення, випадкова гарантія). Політична рівновага держав досягалася через протидію одних держав тим суб'єктам міжнародного права, які порушували встановлений правопорядок та колективні морально-політичні гарантії [Мандрагеля, 2003].

Після закінчення 30-річної війни (1618 — 1648 рр.) склалася Вестфальська система світоустрою (стримання та противаг), яка проіснувала майже півтора століття. Значні кроки були зроблені у правовому осмисленні проблематики війни і миру. Вже на початку XVII ст. завдяки зусиллям Г. Гроція (1583-1645 рр.), а також С. Пуфендорфа, Е. де Вателлі швидко розвивається міжнародне право і політичні теорії про значення війни й миру. Наприклад, Г. Гроцій, головна праця якого „Про право війни та миру” вийшла під час Тридцятилітньої війни (1625 р.) стверджував, що суперечку між державами можна вирішити або переконанням, або силою. Застосування сили не вважається несправедливим, якщо воно не порушує нічих прав. Проте до сили треба звертатися у крайньому випадку, оскільки у війні, як і у мирному часі, існують свої закони.

Г.Гроцій вважав право моральною якістю. В першій книзі свого знаменитого твору він вирішує питання: чи може війна в принципі бути справедливою. Даючи принципову позитивну відповідь на це питання, яке вчений виводить з природи влади (які народи та правителі володіють нею повністю), він досліджує причини війни з права власності, виконання союзницьких договорів (друга книга). В третій книзі аналізуються дії, які дозволені на війні [Гроцій, 1994]. В історії людства це був якісний прорив у спробах правого визначення воєн та правил їх ведення, який набагато випередив свій час.

Викликом доктрині рівноваги стали Велика французька революція і наполеонівські війни. Однак доктрина встояла та ідея рівноваги набула нового підґрунтя після утворення Загальноєвропейської коаліції на основі договорів 1814 і 1815 рр.

Дуже важливо, що критерій рівноваженості воєнно-політичних сил не знецінює необхідність збереження певної духовної єдності європейських країн. Так, при укладенні після краху імперії Наполеона 26 вересня 1815 р. Священного Союзу європейських монархів «... майже всі християнські государі Європи особисто дали слово вважати себе і свої народи членами однієї великої християнської сім'ї і цим визнали дійсне існування вільного спілкування народів» [Гефтер, 1880].

З другої половини XIX ст. починається нова ера — ера скликання конгресів, початок якій поклав Паризький конгрес 1856 р. Такий правопорядок засновується на договірній справедливості і передбачає дотримання певної політико-правової рівності держав.

Проте і ці нові правила жодним чином не виключали соціокультурної однорідності членів міжнародного співтовариства. Спроба скасувати таку умову міжнародної єдності через включення за Паризьким трактатом 1856 р. мусульманської Туреччини до європейського союзу держав виявилася абсолютно невдалою. Воєнна політика Туреччини в 1877-1878 рр. продемонструвала її непридатність бути повноправним членом сім'ї європейських держав.

У межах цього правопорядку сформувалося декілька доктрин співвідношення національного та міжнародного права, провідними з яких є дуалістична концепція, а також концепції національного та міжнародного монізму.

Перша доктрина ґрунтується на дуалістичному розумінні співставлення міжнародного і національного права як «різних правопорядків» — «це два кола, які тісно торкаються, але не пересікаються» (Г.Тріпель) [Мюллерсон, 1982].

Концепція «національного монізму» визнає верховенство національного права. Таке праворозуміння бере свій початок від німецької школи правознавства кінця XIX — початку XX ст. Філософсько-правовою основою цієї позиції є вчення великого німецького філософа Г.В.Ф. Гегеля про «абсолютний суверенітет» [Гегель, 1934].

Відповідно, концепція міжнародного монізму віддає пріоритет міжнародному праву. Її свого часу різко негативно оцінили радянські правознавці, які вважали, що визнати цю позицію означає «заперечити міжнародне право як таке, тобто координаційне міжнародне право, а вважати його правом наддержавним, субординаційним, правом світової держави, яка мовби складається» [Ладоженский, 1977].

У більшості країн Європи сповідується «монізм з приматом міжнародного права». Так, законодавство Франції, Бельгії, Голландії проголошує міжнародні договори частиною права відповідної країни. Конституції ФРН, Італії, Греції проголошують загальновизнані норми міжнародного права вище права країни.

Проте у Великобританії та деяких інших європейських країнах пануючою є концепція послідовного міжнародно-національного правового дуалізму з явним нахилом у бік національного монізму. Це свого часу ускладнювало інтегрування Сполученого Королівства до Європейської співдружності. Як відомо, Великобританія приєдналася до «Спільного ринку» на основі Договору про приєднання 1972 р. Проте він був ратифікований лише після видання спеціального Закону про Європейські Співтовариства [Wortly, 1974]. Параграф другий цього закону містить принципову відсильну норму, яка встановлює, що правові акти Європейських співтовариств постають в Великобританії такими, що само виконуються [European Community Treaties, 1972].

Така інтеграція Великобританії до Європейських Співтовариств спонукала й інші країни переглянути свою прихильність до дуалістичних доктрин співвідношення міжнародного і національного права і внести відповідну зміну в національне законодавство Ірландії (ст. 29 Конституції), Данії (Закон про приєднання Данії до Європейських співдружностей) і Норвегії.

Перевага міжнародного права над національним має місце в більшості європейських країн, тому що держави з однаковим рівнем культури мають однакову природу взаємовідносин, яка й утворює «право, яке не потребує жодної формальної санкції» — умоглядне право (*droit intellectuel*). Ця настанова є справедливою не лише щодо міжнародного права, а й відносно наднаціонального права, що з нього виростає — а саме, європейського права, що обіймає право ЄС та право Ради Європи.

Показово те, що дискусія, яка розгорнулася в європейській правовій науці, призвела до висновку про те, що правова гармонізація, «заявлена як цільова настанова правотворчого процесу, повинна вмикати певні механізми отримання найбільш високого ступеня узгодженості та сумісності систем, які гармонізуються» [Малишева, 1998].

Приміром, пропонується європеїзацію контрактного права, яка нині переважно рухається в напрямках уніфікації та гармонізації процесу правоутворення (тобто правових норм), спрямувати також і на зближення процесу праворозуміння (доктрин контрактного права) [Гайдулин, 2012].

Так, порівняльний аналіз різного розуміння загальних принципів приватного права в контексті основних культурно-правових традицій демонструє необхідність «підходу до права як культурного феномену» (law as a cultural phenomenon) [Miller, 2007].

Це актуалізує правову акультурацію європейського права, яку слід розуміти як процес європеїзації права, що відбувається не в напрямі зближення процесу правотворчості (уніфікації та гармонізації норм права), а в напрямі зближення процесу праворозуміння (гармонізації національних правових доктрин) [Гайдулін, 2012].

Однак нині взагалі не йдеться про те, що акультурація веде до повного розчинення національної правової культури в якійсь «наднаціональній» суперкультурі. Навпаки, є всі підстави вважати, що у найближчому майбутньому національні відмінності «не втратять значення, і їх треба розглядати, як і раніше, внеском націй і держав до загальноправової скарбниці» [Тихомиров, 1996].

Стає зрозумілим, що необхідне зближення має відбутися також між національними процедурами тлумачення норм, «отже — між національними правосвідомостями, правовими культурами, а в остаточному підсумку — взагалі між всім національним. Навіть гіпотетична повна уніфікація всього правового матеріалу в різних країнах не знімає проблеми різних наслідків його застосування, тому що різні також і фактичні умови існування самих учасників міжнародного спілкування» [Елисеєв, 2002].

Загальний висновок

Таким чином, процес формування права ЄС є дороговказним для всього світу, передусім тому, що «вказує» — міжнародне приватне право в його сучасному розумінні поступово, але остаточно «відмирає», а на заміну йому «народжується» нове, глобалізоване, наднаціональне право. Цей процес розвивається неоднорідно, з багатьма відмінностями, які характеризують кластерний характер права у залежності від історичних, культурно-релігійних та інших традицій націй та цивілізацій. Праобразом («архетипом») такого права (але тільки не на універсальному, а на європейському регіональному рівні) є право Європейського Союзу.

Література

- Гайдулін, 2012 — Гайдулін О. О. Європеїзація контрактного права : монографія / О. О. Гайдулін. — К. : КНЕУ, 2012 — 238 с.
- Гегель, 1934 — Гегель Ф. Соч. В 14-и т. Том 7. Философия права. — М. : Соцэкгиз, 1934. — 384 с.
- Гефтер, 1880 — Гефтер А.-В. Европейское международное право / Перевод К. Таубе. — С.Пб., 1880. — 619 с.
- Гроций, 1994 — Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт. с издания 1956 г. — М. : Ладомир, 1994. — 868 с.
- Елисеєв, 2002 — Елисеєв И. В. Гражданско-правовое регулирование международной купли-продажи товаров / И. В. Елисеєв. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. — 236 с.

- Ковалевский, 1909 — Ковалевский М. М. Общее учение о государстве. Лекции. / М. М. Ковалевский — С.Пб.: Издание Кассы Взаимопомощи Студентов С.Пб. Политехнического Института. 1909. — 214 с.
- Ладоженский, 1977 — Ладоженский А.М. К вопросу о взаимоотношении внутригосударственных и международных норм. Ученые записки Ростовского-Дону государственного университета. — 1977. — Т. I. — XVIII, вып. 4 — С. 40–67.
- Малишева, 1998 — Малишева Н. Р. Теоретичні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародним правом / Н. Р. Малишева. // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф., жовтень, 1998. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України. — С. 87–92.
- Мандрагеля, 2003 — Мандрагеля В. А. Причины та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз / Монографія. К. : Інститут металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України, 2003. — 570 с.
- Мюллерсон, 1982 — Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права. — М. : Международные отношения, 1982. — 136 с.
- Постанова ВР України, 1993 — Постанова Верховної Ради України, 1993 р. N 3360-ХІІ «Про основні напрями зовнішньої політики України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12_2.
- Тихомиров, 1996. — Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. — М. : НОРМА, 1996. — 432 с.
- Угода, 2014 — Угода про Асоціацію між Україною та ЄС, 2014. — Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://comeuroint.rada.gov.ua/comevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826
- European Community Treaties, 1972 European Community Treaties. — L. — N.Y., 1972. — P. 310.
- Miller, 2007 — Miller L. Legal Culture and European Private Law Harmonisation : Paper presented at the annual meeting of the The Law and Society Association / Lucinda Miller. TBA, Berlin, Germany, Jul 25, 2007. — Accessed : http://www.allacademic.com/meta/p178449_index.html.
- Wortly, 1974 — Wortly B.A. The Law of Common Market. — Manchester University Press/Oceana Publications Inc., Manchester/Dobbs Ferry N.Y, 1974. — 248 pp.

References

- Hajdulyn, 2012 — Hajdulyn O. O. Yevropeizatsiia kontraktneho prava : monohrafiia / O. O. Hajdulyn. — K. : KNEU, 2012 — 238 s.
- Gegel', 1934 — Gegel' F. Soch. V 14-i t. Tom 7. Filocofija ppava. — M. : Socjkgiz, 1934. — 384 s.
- Gefter, 1880 — Gefter A.-V. Evropejskoe mezhdunarodnoe pravo / Perevod K. Taube. — S.Pb., 1880. — 619 s.

- Grocij, 1994 — Grocij G. O prave vojny i mira: Reprint. s izdanija 1956 g. — M. : Ladomir, 1994. — 868 s.
- Eliseev, 2002 — Eliseev I. V. Grazhdansko-pravovoe regulirovanie mezhdunarodnoj kupli-prodazhi tovarov / I. V. Eliseev. — SPb. : Juridi-cheskij centr Press, 2002. — 236 s.
- Kovalevskij, 1909 — Kovalevskij M. M. Obshee uchenie o gosudarstve. Lekcii / M. M. Kovalevskij — S.Pb. : Izdanie Kassy Vzaimopomoshhi Studentov S.Pb. Politehnicheskogo Instituta, 1909. — 214 s.
- Ladozhenskij, 1977 — Ladozhenskij A. M. K voprosu o vzaimootnoshenii vnutrigosudarstvennyh i mezhdunarodnyh norm. Uchenye zapiski Rostovskogo-na-Donu gosudarstvennogo universiteta, 1977. — T. I. — HVIII, vyp. 4 — S. 40 — 67.
- Malysheva, 1998 — Malysheva N. R. Teoretychni aspekty harmonizatsii natsional'nogo zakonodavstva z mizhnarodnym pravom / N. R. Malysheva. // Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom : materialy nauk.-prakt. konf., zhovten', 1998. — K. : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1998. — S. 87–92.
- Mandrahelia, 2003 — Mandrahelia V. A. Prychyny ta kharakter voien (zbrojnykh konfliktiv): filosof's'ko-sotsiologichnyj analiz / Monohrafiia. K. : Instytut metalofizyky im. H.V. Kurdiunova NAN Ukrainy, 2003. — 570 s.
- Miullerson, 1982 — Miullerson R. A. Sootnoshenye mezhdunarodnogo ynatsyonal'nogo prava. — M. : Mezhdunarodnye otnoshenya, 1982. — 136 s.
- Postanova VR Ukrainy, 1993 — Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1993 r. N 3360-XII «Pro osnovni napriamy zovnishn'oi polityky Ukrainy» [Elektronnyj resurs] — Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12_2.
- Tihomirov, 1996 — Tihomirov Ju. A. Kurs sravnitel'nogo pravovede-nija / Ju. A. Tihomirov. — M. : NORMA, 1996. — 432 s.
- Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS, 2014 — Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropejs'kym Soiuzom i joho derzhavamy-chlenamy, z inshoi storonny, 2014 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826
- European Community Treaties, 1972 — European Community Treaties. — L. — N.Y., 1972. — P. 310.
- Miller, 2007 — Miller L. Legal Culture and European Private Law Harmonisation : Paper presented at the annual meeting of the The Law and Society Association / Lucinda Miller. TBA, Berlin, Germany, Jul 25, 2007. — Accessed : http://www.allacademic.com/meta/p178449_index.html.
- Wortly, 1974 — Wortly B. A. The Law of Common Market. — Manchester University Press/Oceana Publications Inc., Manchester/Dobbs Ferry N.Y, 1974 — 248 pp.

